(41)

ISSN 2249-4081
RNI.MAHMUL 02935/2011

National Registered and Recognized
Research Journal Related to Higher Education for Economics & Commerce

GLOBAL
ECONOMIC RESEARCH

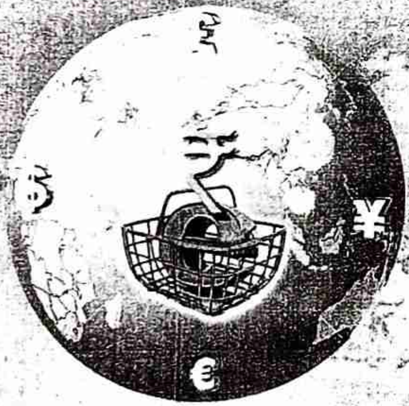

CHIEF EDITOR

DR. BALAJI KAMBLE

Dr.Shinde D.V.
(M.A.Ph.D)
Head Department of Economics
Research Guide
S.P.College Bhoom Dist.Osmanabad

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Role of the MSFC in Promoting Entrepreneurship and Management Skill in Nandurbar District **Dr. Narendra B. Gosavi**	1
2	Globalization & Diversity Management **Dr. Prakesh Kadrekar**	8
3	Infrastructure and Economic Development in India **Dr. Mrs. Baljit Kaur R. Oberoi**	19
4	Credit Co-operatives and Financial Sector Reforms **Dr. S. V. Agale, Dr. P. G. Kalam**	24
5	Problems And Challenges Of Indian Post In Financial Inclusion **R. V. Tanshette**	28
6	Socio-Economic Conditions of Down Trodden Classes in Nanded City (Hair Cutting Saloon) **Balaji S. Turaikar, Dr. T. M. Shginde**	33
7	महाराष्ट्रातील पायाभूत सूविधांच्या विकासामध्ये ऊर्जा क्षेत्राची भूमिका **एस. एन. इंगळे**	36
8	मराठवाडयातील कृषी विकासाचा चिकित्सक अभ्यास **डॉ. डी. व्ही. शिंदे**	43
9	भारतातील असंघटीत क्षेत्रातील कामगारांच्या सामाजिक सुरक्षेचा चिकित्सक अभ्यास **डॉ. बी. व्ही. हालमंडगे**	48
10	महात्मा गांधीजींचे पर्यावरणविषयक विचार एक दृष्टिक्षेप **डॉ. परशुराम पाटील**	59

Issue : XV, Vol. I
GLOBAL ECONOMIC RESEARCH
IMPACT FACTOR 5.45
ISSN 2249-4081
April 2018 To Sept. 2018 43

मराठवाड्यातील कृषी विकासाचा चिकित्सक अभ्यास

डॉ. डी. व्ही. शिंदे
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,
शंकरराव पाटील महाविद्यालय,
भुम, जि. उस्मानाबाद

RESEARCH PAPER - ECONOMICS

8

प्रस्तावना :-

स्वातंत्र्योत्तर काळात भारत सरकारने कृषी क्षेत्राचा विकास करण्याच्या उद्देशाने कृषी पुरक ध्येय धोरण, विकासात्मक कार्यक्रम, पंचवार्षिक योजना इत्यादी उपक्रम राबविले. कृषीभिमूख उपक्रम राबविल्यामुळे देशात सन १९६०-६५ नंतर हरित क्रांती झाली. यामुळे भारत अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वावलंबी झाला. यामध्ये सुधारित उपजाऊ नवीन संशोधीत बि-बियाणे, नवीन विकसित तंत्रज्ञान, शेती पुरक अवजारे विकसित झाले. पारंपारिक शेती ऐवजी आधुनिक पध्दतीने शेती करण्यात येऊ लागली. रासायनिक खते, किटक नाशक औषधे, मळणी यंत्र, ट्रॅक्टरच्या साह्याने शेती करण्यात येऊ लागली. आधुनिक यंत्र सामुग्री कृषी पुरक अवजारे इत्यादी विकसित कृषी साधन सामग्रीचा झपाट्याने वेग सुरु झाला.

मराठवाडा विभागाची अर्थव्यवस्था ही प्रामुख्याने कृषी क्षेत्रावर आधारित आहे. राज्याच्या एकूण लोकसंख्यापैकी १६.८४ टक्के लोकसंख्या मराठवाड्यात राहते. सन २०१०-११ च्या जनगणनेनुसार १.८७ कोटी लोकसंख्या मराठवाड्यात असून यापैकी ग्रामीण भागात ७६.३८ टक्के लोकसंख्या राहते. त्यात ३१९.३३ लाख शेतकरी व २८८.३९ लाख शेतमजूर आहेत. कृषी क्षेत्र निसर्गाच्या लहरी पावसावर अवलंबून असल्याने सामान्य जनतेची आर्थिक व सामाजिक परिस्थिती सुधारण्यासाठी

Issue : XV, Vol. I
GLOBAL ECONOMIC RESEARCH
IMPACT FACTOR 5.45
ISSN 2249-4081
April 2018 To Sept. 2018 44

कृषी व्यवस्था सुधारुन कृषी विकास व रचनात्मक बदल घडवून आणणे आवश्यक आहे. सन १९९० नंतर मुक्त अर्थव्यवस्थेचे भारताने धोरण स्वीकारले. त्यामुळे जागतीकरण, उदारिकरण, खाजगीकरण या नविन संकल्पना अस्तित्वात आल्या. उदारिकरणामुळे कृषी क्षेत्रातील मालाची जगाच्या बाजारपेठेत आयात व निर्यात झपाट्याने वाढल्याने कृषी क्षेत्रावर उदारिकरणाचा प्रभाव पडला. कृषीप्रधान अर्थव्यवस्थेचे रुपांतर औद्योगिक अर्थव्यवस्थेत आणि कृषीचे निर्वाहपर स्वरुप बदलून व्यापारी स्वरुन येण्यासाठी कृषी रचनेत बदल करणे आवश्यक आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्टे :-

१) मराठवाड्यातील कृषी विकासाचा अभ्यास करणे.
२) मराठवाड्यातील कृषी रचनेतील बदलाचा अभ्यास करणे.
३) मराठवाड्यातील कृषी क्षेत्रातील उत्पादकतेचा अभ्यास करणे.

मराठवाड्यातील जिल्हावार स्थुल पिकाखालील, निव्वळ पेरणी खालील आणि दुसोटा क्षेत्राचा ताळेबंद

तक्ता १

जिल्हे	स्थुल पिकाखालील क्षेत्र		निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्र		दुसोटा क्षेत्र	
	२०००-०१	२०१०-११	२०००-०१	२०१०-११	२०००-०१	२०१०-११
औरंगाबाद	१६.३	१५	१५.१	१५.८	११.३	१२.४
जालना	११.७	१२.८	१२.९	१३.५	८.८	१०.९
परभणी	१३	१५.४	१०.७	११.३	११.४	३३.५
हिंगोली	८	८.९	७.१	८.७	१०.७	१०.६
नांदेड	१३.१	१४.६	१५.३	१५.८	६.७	१०.५
उस्मानाबाद	१४.७	१२.५	१०.७	१३.३	१४.८	१०.५
बीड	१४.७	३.९	१६.७	८.१	९.३	२.४
लातूर	११.४	१३.९	११.५	१३.४	११	९
मराठवाडा	६३०.२१	५७२०९.३६	४६१.१४	४५२८२.९६	१६९.०१	११०४२.४३

संदर्भ : अर्थ व सांख्यिकी संचलनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई. २०१०-११

१) स्थुल पिकाखालील क्षेत्र :-

मराठवाड्यात सन २००१-२०११ पर्यंत स्थुल पिकाखालील क्षेत्रात औरंगाबाद, उस्मानाबाद व बीड जिल्ह्यात घट झाली. तर जालना, परभणी, हिंगोली, नांदेड व लातूर जिल्ह्यात वाढ झाल्याचे दिसून येते. एकूणच मराठवाड्यात स्थुल पिकाखालील क्षेत्रात ६३०.२१ हेक्टरवरुन ५७२०९.३६

हेक्टर एवढे झाले.

२) निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्र :-

मराठवाड्यात बीड जिल्ह्यात निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्रात घट झाली. तर इतर सर्व जिल्ह्यात वाढ झाल्याचे स्पष्ट होते. एकुणच मराठवाड्यात निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्रात ४६१.१४ हेक्टरवरुन ७५२८२.९६ हेक्टर पर्यंत झाले.

३) दुसोटा क्षेत्र :-

मराठवाड्यात दुसोटा क्षेत्रामध्ये सन २००१ च्या तुलनेत २०१०-११ मध्ये औरंगाबाद, हिंगोली, उस्मानाबाद, बीड व लातूर जिल्ह्यात घट झाली. तर जालना, परभणी, नांदेड जिल्ह्यात वाढ झाली आहे. दुसोटा क्षेत्र १६९.०१ हेक्टर वरुन ११०४२.४३ हेक्टर इतके झाले.

मराठवाड्यातील जमिन उपयोजन

विवरण	१९८०-८१	२०१०-११	शे.बदल
निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्र	६०.२४	४५२.९२	६५१.८७
ओसाड जमिन मशागतिस अयोग्य	११.३१	२७.११	१३९.७
जंगलव्याप्त क्षेत्र	२२.९८	२५.०८	९.१५
लागवडीसाठी उपयोगी नसलेली जमिन	२६.५२	११.१६	-२७.७५
कुरणाखालील क्षेत्र	३०.४६	५१.७८	७०
किरकोळ झाडे झुडपाखालील कुरणे	५.२६	१३.५९	१५८.५
मशागत योग्य पडीत जमिन	२४.१७	६६.१७	१७३.८
चालु पडीत जमिन	४०.३२	३४.२१	-१४.९५
इतर पडीत जमिन	२३.६	१६.३६	-३०.६५
एकुण भौगोलिक क्षेत्र	७९.४	६७७.२८	-

संदर्भ :- अर्थ सांख्यिकीय संचलनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई १९८०-८१ ते २०१०-११

वरील तक्त्यावरुन असे स्पष्ट होते की, मराठवाड्यातील सन १९८०-८१ ते २०१०-११ या कालावधीत सर्वात जास्त निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्रात शेकडा साडे सहा पट वाढ झाली आहे. ही वाढ ६५१.८७ प्रतिशत इतकी आहे. एकुणच मराठवाड्यातील मशागत योग्य पडीत जमिन, किरकोळ झाडे झुडपाखालील कुरणाच्या क्षेत्रात, ओसाड जमिन मशागतीस अयोग्य क्षेत्र, यामध्ये वाढ झाली आहे. तर इतर पडीत जमिन, लागवडीसाठी उपयोगी नसलेली जमिन, चालु पडीत जमिनीच्या क्षेत्रात

घट झाली आहे. एकुण भौगोलिक क्षेत्र ७९.४० हेक्टरवरुन ६७७.२८ हेक्टर एवढे झाले.

मराठवाड्यातील प्रमुख पिकाची उत्पादकता

प्रमुख पिके	१९८०-८१	१९९०-९१	२०००-०१	२०१०-११
एकुण ज्वारी	१०११०.१८	[illegible]	[illegible]	३९८६
एकुण तृणधान्य	३१९८९.३६	[illegible]	[illegible]	[illegible]
एकुण कडधान्य	५१४०.६१	६१६९.९६	[illegible]	[illegible]
नगदी पिके	३५८६.५२	[illegible]	३९८	८०८
एकुण तेलबिया	११२४६.६८	[illegible]	[illegible]	[illegible]
एकुण उत्पादकता	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

मराठवाड्यातील कृषीक्षेत्रातील प्रमुख पिकाच्या उत्पादकतेतून असे स्पष्ट होते की, सन १९८०-८१ ते २०१०-११ या कालावधीत एकुण तृणधान्यांच्या उत्पादकतेत तांदूळ, गहु, खरीप ज्वारी रब्बी ज्वारी, एकुण ज्वारी, बाजरी, मक्का, या प्रमुख पिकाचा समावेश असतो. त्यात ३१९८९.३६ कि.ग्रॅ. वरुन १४०२८ कि.ग्रॅ. पर्यंत -५६.१६ प्रतिशत शेकडा घट झाली. एकुण कडधान्य या पिकाच्या उत्पादकतेत ५१४०.६१ कि.ग्रॅ.वरुन ६१६९.९६ कि.ग्रॅ.पर्यंत २०.१ शेकडा प्रतिशत इतकी वाढ झाली एकुण नगदी पिकाच्या उत्पादकतेत ३५८६.५२ कि.ग्रॅ.वरुन ८०८ कि.ग्रॅ.पर्यंत -७७.४७ प्रतिशत शेकडा घट झाली. एकुण तेलबीया या पिकाच्या उत्पादकतेत ११२४६.६८ कि.ग्रॅ. वरुन २६५ कि.ग्रॅ. पर्यंत -७६.४२ प्रतिशत शेकडा घट झाली.

निष्कर्ष :-

मराठवाड्यातील कृषी क्षेत्रातील पिकरचनेत बदल झाला. यामुळे झालेला बदल कृषी विकासाला पुरक ठरत नाही. मराठवाड्यातील कृषी क्षेत्रातील प्रमुख पिकाच्या उत्पादकतेत झालेली घट ही विकासाच्या दृष्टीने कमी पडत आहे.

शिफारशी :-

१) शेतकऱ्याचा कृषीमालाला हमीभाव देणे व उपजाऊ व संशोधित बि-बियाणे कमी किमतीत उपलब्ध करुन देणे.

२) कमी किंमतीच्या मूल्याच्या वस्तु जास्त किमतीच्या मूल्याच्या वस्तुकडे शेतकऱ्यांना नेण्याचा कल वाढविला पाहिजे.

३) नगदी पिके व एकूण तेल बीया या पिकाच्या वस्तुच्या पिकाला हमीभाव देणे

४) तृणधान्य व कडधान्य पिकाच्या उत्पादकता वाढविण्यास सरकारने प्रोत्साहनपर बक्षीस व अनुदान देणे.

संदर्भ सूची :-

१. अर्थ व सांख्यिकी संचलनालय महाराष्ट्र शासन मुंबई-२०१०-११

२. जिल्हा आर्थिक व सामाजिक समालोचन अहवाल सन १९८०-८१ ते २०१०-११

३. District wise agricultural data base for Maharashtra १९६०-६१ to १९९७-९८ part -II EPW research foundation.

ज्योतीचंद्र पब्लिकेशन, लातूर.

ISBN नंबर नुसार पुस्तक प्रकाशनाची सुवर्ण संधी

वैशिष्ट्ये :-

१) विद्यार्थी, संशोधक, प्राध्यापक व इतर लेखकांचे पुस्तक 'ना नफा ना तोटा' या तत्त्वावर ISBN नंबर नुसार प्रकाशित करणे.

२) संशोधक, प्राध्यापक यांच्या M.Phil, Ph.D. संशोधनात्मक पुस्तकांना विशेष प्राधान्य.

३) यु.जी.सी. च्या नवीन मार्गदर्शक तत्त्वानुसार उच्च शिक्षणामध्ये कार्यरत संशोधनार्थी व प्राध्यापक यांना आपले पुस्तक ISBN नुसारच प्रकाशित करणे आवश्यक आहे. तरी, संशोधनार्थी व प्राध्यापक यांनी आपले मौलिक साहित्य ISBN नुसार प्रकाशित करून घ्यावे, ही विनंती.

- संपर्कासाठी पत्ता -

प्रकाशक,
ज्योतीचंद्र पब्लिकेशन
"ग्यानदेव-पार्वती", R-9/139/6, विशाल शाळेजवळ,
एल.आय.सी. कॉलनी, प्रगती नगर, लातूर.
ता. जि. लातूर - 413531.(महाराष्ट्र),भारत
ऑफिस फोन नं. - 02382 - 241913
मो. नं.9423346913, 9503814000, 9637935252, 7276301000

२७।

Dr.Shinde D.V.
(M.A.Ph.D)

PRINCIPAL
S.P.Mahavidyalaya,Bhoom
Dist.Osmanabad